

13. Kelsen H. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze / Hans Kelsen. – Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1911. – XXVII, 709 S.

14. Kelsen H. Über Grenzen zwischen juristischer und soziologischer Methode. Vortrag gehalten in der Soziologischen

Gesellschaft zu Wien / Hans Kelsen. – Tübingen : Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1911. – III, 64 S.

15. Simmel G. Einleitung in die Moralwissenschaft. Eine Kritik der ethischen Grundbegriffe / Georg Simmel. – Berlin: Hertz, 1892. – Bd. 1. – VIII, 467 S.

УДК 340.12

ВІДМЕЖУВАННЯ ПРЕДМЕТУ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ВІД ПРЕДМЕТУ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Григоренко Є. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Передерій О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Анотація: У статті здійснюється аналіз предмету філософії права як науки, що перебуває на стику філософських та правових наук. Виділяються особливі аспекти та питання, що у своїй сукупності становлять предмет цієї науки. Проводиться розмежування між предметом філософії права та предметом загальної теорії держави і права та галузевими юридичними науками.

Ключові слова: філософія права, предмет науки, предмет юридичних наук, предмет філософії права.

Аннотация: В статье проводится анализ предмета философии права как науки, находящейся на стыке философских и правовых наук. Выделяются особые аспекты и вопросы, которые в своей совокупности составляют предмет этой науки. Проводится разграничение между предметом философии права и предметом общей теории государства и права и отраслевыми юридическими науками.

Ключевые слова: философия права, предмет науки, предмет юридических наук, предмет философии права.

Annotation: The subject of the analysis of legal philosophy as a science, which is at the intersection of philosophical and legal sciences. There are the special aspects and issues in their totality are the subject of this science. A distinction between subject and object of philosophy of law of general theory of law and legal sciences industry.

Key words: philosophy of law, the subject of science, a subject of Law, the subject of philosophy of law.

Сучасна правова наука як складний, комплексний феномен, що створює відповідну теорію та охоплює своїм обслуговуванням всі сторони юридичної практики, повинна мати чітку методологічну базу. Крім цього, інтенсифікація суспільних відносин та всіх сторін соціального буття вимагає від правової науки відповідних рішучих кроків, які дозволили б їй встигати за розвитком життя та ефективно виконувати завдання, що стоять перед нею. Багато у чому це здійснюється завдяки конкретизації наукових розробок, у зв'язку з чим, правова наука все більше піддається дробленню та фрагментації, з'являються нові галузі права та науки, що їх обслуговують, відбувається уніфікація відповідних наукових напрямів.

Проте такий інтенсивний та вузько профільний підхід залишає за дужками безліч питань фундаментального значення. З цього приводу дуже швидко визріває потреба цілісного уявлення та комплексного погляду на правову дійсність. Справа в тому, що диференційований підхід до аналізу правових явищ має свій позитивний сенс у тому, що дозволяє більш глибоко розкрити ті або інші питання,

побачити деталі, вузлові проблеми та вирішити їх. Однак без комплексного підходу, без охоплення поглядом всієї гами проблем правової матерії просто не обійтись.

Ціна питання зростає також у зв'язку з тим, що можна кожен ділянку правового простору відшліфувати, відпрацювати до такого рівня, що вона сама по собі буде являти ідеал, який позбавлений будь-яких вад. Проте відсутність узгодженості між ними, відсутність усталених, чітких механізмів та зв'язків між ідеальними конструкціями може призвести до руйнації та деградації всього правового організму.

Для того, аби цього не допустити, щоб кожен елемент правової матерії працював як єдиний організм, необхідно бачити цілісну картину правової реальності. Крім цього, з цією метою, навіть, необхідно вийти за межі права, охопити також надправові явища. Щодо Д.А. Керимов зазначає, що «накреслив кордони свого дослідження, автор дозволяє собі нерідко виходити за їх межі» [3, с. 6]. Це необхідно, на наш погляд, робити для того, щоб більш ефективно проводити дослідження, більш комплексно та узагальнено бачити досліджуване явище.

Крім цього, якщо ми накреслимо кордони та досліджуємо явище у їх межах, не заглядаючи за них, ми ними обмежені та не знаємо, що знаходиться за ними, з чим саме безпосередньо контактує досліджуване явище та не зможемо побачити інший його бік, тобто не будемо об'єктивними.

«Неможна жити у науці та бути стороннім споглядачем її успіхів та невдач, залишатися байдужим до мук її пошуку, радощів творчості, торжества осягнення невідомого до цього часу. Наука – не посада, вона байдужа до рангів, титулів та звань, не терпить зарозумілості та прислужливості, її критичний пафос полягає у служінні єдиному авторитету – істині» [3, с. 7].

З приводу важливості напрацювань методологічної бази П.М. Федосєєв в умовах соціалізму писав так: «Всебічна розробка методологічних проблем правової науки допоможе краще зв'язати її з життям, глибше розкрити основні процеси в розвитку політичної та правової надбудови соціалістичного суспільства» [4, с. 337].

У сучасних умовах цю задачу виконує філософія права, яка внаслідок цього розширює власний предмет, збагачує його новою палітрою складних питань, трансформує деякі застарілі погляди та виводить їх на більш високий рівень узагальнення. Крім цього, як справедливо зазначає В. В. Шкода, «правова філософія як методологія не відривається від практики права. Можна сказати, що вона обслуговує практику. Це – поглиблена раціоналізація однієї окремої царини людського досвіду» [5, с. 35].

Поліфонія ускладнень та проблем у правовій сфері, що постійно розширюються та доповнюються все новими, не тільки передбачає, але й вимагає філософсько-правового підходу та аналізу.

З цього приводу у сучасних умовах значення філософії права не можна перебільшити. Як абсолютно справедливо зазначається у літературі, що сьогодні «спостерігається значене підвищення інтересу до філософії права як зі сторони філософів, так і зі сторони юристів. Можна навіть говорити про певний філософсько-правовий «бум» [6, с. 5].

Проте потрібно також зазначити, що пильна увага до філософії права існувала не завжди та були такі часи, коли вона перебувала у стані занепаду і будь-які наукові дослідження у цій важливій царині майже не відбувались. Яскравим прикладом цьому може слугувати позиція, висловлена О.Старченком, який характеризує стан цього питання у США писав: «Вже на початку сорокових років у філософії права США явно відчувається незадоволення суб'єктивно-релятивістською методологією, яка кінцево завела юриспруденцію в глухий кут, позбавив її скільки-небудь сталих критеріїв для правових оцінок та перспектив розвитку. Замкнутий юридичний аналіз галузевих проблем права відрізняється незвичайно вузьким емпіризмом, бідністю та страхом узагальнень» [7, с. 71].

«Тоталітарному режиму стали непотрібними ні філософія, ні право, ні філософія права в їхньому дійсному вигляді і призначенні. Новий Левіафан погоджувався терпіти тільки те, що слугувало режиму. В результаті філософія і право були приречені пройти страшний шлях моральної та інтелектуальної деградації, яка перетворила їх на

прислужників тоталітарної держави. Стосовно філософії права як такої, вона просто перестала існувати, тому що зникли найважливіші умови її розвитку – цивілізована державність, розвинена система права, передумови для становлення громадянського суспільства, активна і така, що прагне до саморозвитку, правосвідомість громадян, свобода думки, слова і друку» [2, с. 6].

Крім цього, у радянській час існувала стала думка про те, що у зв'язку з кризою буржуазної філософії права, будь-які філософські проблеми, у тому числі питання предмету філософії права юристів цікавити не можуть апріорі. Проте у сучасних умовах з моменту падіння ідеологічних перепон, проведення цих досліджень не тільки оновилося, але й суттєвим чином інтенсифікувалось при наявності динаміки нарощування, про що можуть свідчити підручники, монографії, статті та захищені дисертації з проблем філософії права. «На цей час, коли пострадянські держави повертаються у світове культурне співтовариство, перед вітчизняною соціогуманітарною думкою стоїть важке завдання – піднятися на належний рівень філософсько-правових досліджень» [2, с. 6].

Л. С. Явич зазначає, що «оновлена філософія права, зокрема, надає важливе значення при інтерпретації генезису та функціонуванню права тієї ролі, яку воно грало та грає у становленні особистості, її всебічному розвитку та реалізації її можливостей, її свободи та творчого потенціалу, без чого не було би взагалі переходу від первісного стану, варварства до цивілізації, немислимі були та будуть суспільний прогрес, поступальний рух цивілізації» [1, с. 6].

Як вже зазначалось, питання про предмет філософії права є неоднозначним, підходи щодо його вирішення є різними та, навіть взаємовиключними. Але, незважаючи на те, що це питання є дискусійним та суперечливим, при його вирішенні необхідно базуватися на високому наукознавчому підґрунті.

З цього приводу Г. В. Ф. Гегель у своїй знаменитій праці «Філософія права» писав так: «Визначення предмета не є природним нашим надбанням. Кожна людина має пальці, може отримати у своє розпорядження кисть та краски, але це ще не робить її живописцем. Точно так полягає справа і з мисленням. Думка про право не є дещо таке, чим кожен наділений безпосередньо; тільки правильне мислення є знанням та пізнанням предмета, і наше пізнання повинно бути науковим» [8, с. 19].

Процес нарощування та накопичення знань є безперервним, а тому предмет філософії права не є чимось застиглим, раз і на завжди даним. Він знаходиться не у статиці, а динамічно розвивається, допускаючи до своєї орбіти все нові питання. Проте це не може відбуватися безкінечно та є певна межа, за яку не можна переходити.

Причину динамічного та швидкого розширення предмету філософії права можна пояснити тим, що на сучасному етапі ця наука отримала максимальну ступінь розвитку після довгого часу застою, а також пояснюється її не розробленістю, а відповідно недостатнім уявленням про предмет філософії права, про його обсяг.

Крім цього, предмет філософії права має тенденцію до зростання, розширення та модернізації, оскільки правове життя не стоїть на місці, розвиток, вдосконалення та модернізація правової системи ставлять на порядок денний все нові, непрості та нетрадиційні питання, на які філософія права має дати аргументовані відповіді. Тим більше, що філософія права, як і будь-яка інша наука, виступає не тільки як система знань, але й як інструмент, знаряддя збагачення, культивування та відшліфування знань. Вона повинна допомагати також й іншим наукам шукати точні та істинні, аргументовані та виважені відповіді на непрості питання, що виникають у правовому житті.

Система наук сучасного світу характеризується взаємо-узгодженістю, послідовністю, де окремо взяті науки існують, впливаючи одна на одну. Деякі науки перебувають між собою на значній «відстані», а деякі тісно контактують одна з одною. Стосовно цього необхідно зазначити, що філософія права також не перебуває в ізоляції, а тісно взаємодіє з іншими науками, а з деякими з багатьох питань, навіть, пересікається, у той же час не дублюючи їх.

Вважаємо, що з метою визначитися з колом питань, які наповнюють своєю суттю предмет філософії права, необхідно почати з того, що являє собою предмет філософії як такої, а також відмежувати предмет філософії права від предмету теорії держави та права й інших галузевих наук. І стосовно цього не можна не погодитися з С. І. Максимовим, який зазначає, що «за своїм статусом філософія права – комплексна, суміжна дисципліна, яка знаходиться на стику філософії та юриспруденції. Ця обставина вимагає виявлення її місця і ролі в системі філософії і правознавства» [9, с. 96].

Філософія – це велична наука, що дозволяє побачити не якісь окремі елементи буття, його деталі, а подивитися на нього як на цілісність, як на величну споруду.

«Термін «філософія» приблизно у 6 столітті до н.е. ввів знаменитий математик та мислитель Піфагор» [10, с. 5]. Філософія – це давня наука, що має свою велику історію. В умовах сьогодення вона набула фундаментальності. Крім цього, існує безліч видів філософії, серед яких важливе місце займає й філософія права.

«Філософія – це теоретично розроблений світогляд, система загальних категорій, теоретичних поглядів на світ, місце у ньому людини, усвідомлення різних форм ставлення людини до світу, яке спирається на досягнення наук про природу та суспільство і має певну міру логічної доведеності» [10, с. 29]. Філософія охоплює широкий пласт знань і людського досвіду та як зазначає О. Г. Спіркін «...у філософії предмет інший – вона є наука про всезагальне, жодна інша наука не займається цим» [11, с. 8].

Д. А. Керимов з цього приводу зауважує, що «...якщо предметом загальної філософії є пізнання усіх сфер суспільної життєдіяльності у контексті всезагальних закономірностей їх розвитку, то філософія права обмежується пізнанням тільки одного ланцюга цієї життєдіяльності – права. У

цьому смислі філософія права вужче загальної філософії» [14, с. 5].

Як зазначає С. І. Максимов «якщо у загальному плані філософія представляє собою вчення про граничні засади людського буття, тоді, відповідно, філософія права може бути визначена, як вчення про граничні засади права як одного з способів людського буття» [9, с. 90].

Також у межах цього дослідження необхідно провести розмежування між предметом філософії права і предметом загальної теорії держави та права, оскільки остання наука вивчає загальні закономірності державно-правових явищ, а її предметом є основні засади їх виникнення, розвитку та функціонування, цільове призначення цих соціальних інститутів, вплив їх одне на одне та на всю палітру соціальних явищ. Як зазначали М. В. Цвік та В. Д. Ткаченко, «предметом теорії держави і права є питання, що мають найбільш загальне, провідне для інших наук значення, формулювання головних юридичних понять і їх ознак, установлення найбільш загальних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права» [12 с. 7].

При цьому, як зазначає В. С. Нерсесянц, «для традиційних юридичних дисциплін (від теорії держави та права до галузевих наук) офіційно-владна даність позитивного права виступає як вищій авторитет у питанні про те, що є право у цей час та у цьому місці. Необхідність і важливість як офіційно-владного установлення чинного права, так і його вивчення методами і засобами юриспруденції (юридико-аналітична обробка нормативного матеріалу, його коментування, систематизація та класифікація, розробка питань законодавства та правозастосування, юридична техніка тощо) очевидні та загально значимі... Але поза сферою юридико-аналітичного підходу до позитивного права (тобто того, що традиційно іменується «юридичною догматикою») залишається цілий ряд проблем загальнотеоретичного, філософського профілю, які входять до предметної ділянки філософії права» [13, с. 7].

З приводу розмежування теорії права та філософії права С. І. Максимовим було влучно зазначено, що «філософія права акцентує увагу на рефлексії засад права, юридична теорія – на конструюванні понятійного каркаса позитивного права...» [9, с. 98]. «Наука описує право таким, яким воно є, а філософія – таким, яким повинно бути» [9, с. 94].

Крім цього, «...предмет філософії права співвідноситься з поняттям «природного права», а предмет теорії права з поняттям «позитивного права», однак належно тут підкреслити умовність такого розмежування, тому що вони не мають жорсткого роз'єднання у соціальному просторі. Більш точним буде ствердження про те, що філософія права вивчає «світ права» (філософський аналог поняття «правова система») у його загальності і цілісності як його ейдетичний, смисловий зміст» [9, с. 93-94].

У цьому контексті В. С. Нерсесянц також зазначає: «дещо спрощуючи, можна сказати: філософське пізнання, філософія (за її предметом, методом тощо) – сфера всезагального, право та правознавство – сфера особливого, істина про право,

що розшуковуються філософією права, як і будь-яка істина, – конкретна» [13, с. 14-15].

Таким чином, філософія, філософія права та загальна теорія держави та права мають різний предмет, а відповідно різний погляд та різний підхід щодо правової дійсності. Проте ці науки тісно переплітаються між собою, певним чином взаємодоповнюють, сприяють одна одній у науковому пізнанні правового світу. У зв'язку з цим, у літературі виділяють три напрями, за якими відбувається зв'язок між названими науками.

«По-перше, філософія озброює юристів науковою методологією дослідження. Саме нею вироблені матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, антропологічний, метафізичний та інші підходи до наукових досліджень, що використовуються і в загальній теорії держави і права. По-друге, філософія формулює найзагальніші закони суспільного розвитку, які поширюються і на державу та право. По-третє, філософські дослідження безпосередньо стосуються держави і права, і передусім визначення їхнього місця і ролі в суспільстві. Так, наприклад, у дев'ятнадцятому столітті видатний філософ І. Кант дав праву характеристику, яка застосовується і нині, як такої міри свобод, що здатна забезпечувати поєднання свободи однієї особи зі свободою усіх людей. Тісний зв'язок загальної теорії держави і права з філософією привів до формування на їх стику філософії права, яку значна частина науковців розглядає як систему філософських знань про право» [12, с. 14].

Що стосується відмежування філософії права та галузевих наук, то у цьому разі філософія права також взаємодіючи з ними, не розмиває власний предмет дослідження. «Якщо комплекс юридичних наук онтологічно відтворює картину правового буття як цілісно-системного знання, то філософія права трансформує та перероблює це знання у гносеологічні засоби освоєння цього буття. Інакше кажучи, філософія права використовує добуті галузевими юридичними науками знання для подальшого, більш всебічного та глибокого пізнання правової дійсності та перспектив її удосконалення» [14, с. 6]. З іншого боку, «саме філософія права, використовуючи переш за все всезагальні діалектичні методи в їх прилаштованому для пізнання правових явищ та процесів вигляді, забезпечує методологічну єдність галузевих юридичних наук» [15, с. 77].

З огляду на викладене, необхідно зазначити, що філософія права має самостійний предмет, який відрізняється від предмету загальної теорії держави та права і галузевих юридичних наук. Для останніх філософія права також відіграє особливу роль та є галуззю знання, що виступає стосовно них найважливішою методологічною базою, тобто здійснює на них безпосередній методологічний вплив.

Крім цього, будучи суттєвим підґрунтям для загальної теорії держави та права і, сприяючи її розвитку, філософія права через неї, тобто опосередковано, здійснює вплив на галузеві юридичні науки. З іншого боку, філософія права сама збагачується завдяки врахуванню досвіду галузевих юридичних наук.

Висновки

Вишевикладене дає можливість достеменно стверджувати, що, по-перше, філософія права займає важливе місце та відіграє особливу роль, сприяючи розвитку правової системи і, вирішуючи найскладніші та найважливіші завдання, що постають в умовах сьогодення. Проблема предмету філософії права є також вкрай важливою, оскільки дозволяє окреслити коло питань, що підлягають її вивченню та розв'язанню.

По-друге, філософія права має власний предмет дослідження, що за своєю природою не дублює та не підмінює предмети інших наук, у тому числі й таких, що взаємодіють з нею та близькі за своєю суттю.

По-третє, філософія права взаємодоповнює, взаємозбагачує та взаємодіє із загальною теорією держави та права, а також з галузевими юридичними науками. Щодо останніх, то з ними філософія права має як безпосередній, так і опосередкований взаємозв'язок. Проте незважаючи на тісну «співпрацю» філософії права з названими науками, вона має свій власний предмет, що не дублює їхні предмети дослідження.

По-четверте, філософія права тісно взаємодіє з філософією взагалі, досліджує тими самими методами коло питань, що складають власний предмет. Але, предметом філософії взагалі є буття з різними його проявами, а предмет філософії права складає право під різним кутом зору, як складова та органічна частина людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Явич Л.С. О философии права на 21 век // Правоведение. – 2000 – № 4.
2. Бачинин В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів освіти. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2002. – 472 с.
3. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований. – М.: Мысль, 1986. – 332 с.
4. Федосеев П.Н. Диалектика современной эпохи. – М., 1966. – 423 с.
5. Шкода В.В. Вступ до правової філософії. – Х.: Фолио, 1997. – 223 с.
6. Філософія права: Учебник / О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др.; Под ред. О.Г. Данильяна. – Х.: Прапор, 2005. – 384 с.
7. Старченко А. Філософія права и принципы правосудия в США. – М., 1969. – 285 с.
8. Гегель Г.В.Ф. Соч., т. 7, М-Л., 1934. – 425 с.
9. Максимов С.І. Про філософське осмислення права (до питання про предмет філософії права) // Вісник Акад. прав. наук України. – 1998. – №2.
10. Данильян О.Г., Тараненко В.М. Філософія: Учебник. – Х.: Прапор, 2005. – 496 с.
11. Спиркин А.Г. Філософія: Учебник. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с.
12. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
13. Нересянц В.С. Філософія права. Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 652 с.
14. Керимов Д.А. Предмет философии права // Государство и право. – 1994. – № 7.
15. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М.: Аванта+, 2000. – 560 с.
16. Алексеев С.С. Філософія права. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 336 с.
17. Радбрух Густав Філософія права. – Пер. с нем. – М.: междунар. отношения, 2004. – 240 с.
18. Бачинин В.А. Філософія права и преступления. – Х.: Фолио, 1999. – 607 с.
19. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография. – Х.: Право, 2002. – 328 с.
20. Проблеми розвитку суспільства: системний підхід: Матеріали міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 12-13 квітня 2006 року) / За заг. ред. М.І. Панова, В.О. Лозового. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – 268 с.